

КОМУНАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ У СТРУКТУРІ МІСЬКОГО БЮДЖЕТУ ЧЕРНІГОВА (1905-1907 рр.)

Йдеться про комунальну власність як важливу складову доходів місцевого бюджету Чернігова. Вказані абсолютні та відносні показники прибутковості різних джерел упродовж 1905-1907 рр. З'ясовано, що найбільш доходними були землі, орендовані під сільськогосподарські потреби та підприємницьку діяльність, надходження від об'єктів муніципального господарства й майна, експлуатованого задля торгових операцій.

Ключові слова: міське громадське управління, гласні, комунальна власність, міський бюджет, доходи, витрати, оренда.

Ljubov Shara

MUNICIPAL PROPERTY IN THE STRUCTURE OF CHERNIHIV CITY BUDGET (1905-1907)

The article deals with the municipal property as an important component of Chernihiv local budget incomes. The absolute and relative figures in profitability of various sources during 1905-1907 are considered. The most profitable were the lands leased for agricultural needs and the entrepreneurial activity, incomes from municipal economy objects and the property exploited in trade operations are found out.

Key words: city public administration, members of the city дума, municipal property, city budget, incomes, expenses, rent.

Л. Н. Шарая

КОММУНАЛЬНАЯ СОБСТВЕННОСТЬ В СТРУКТУРЕ ГОРОДСКОГО БЮДЖЕТА ЧЕРНИГОВА (1905-1907 гг.)

Речь идёт о коммунальной собственности как важной составляющей доходов местного бюджета Чернигова. Указаны абсолютные и относительные показатели прибыльности разных источников на протяжении 1905-1907 гг. Выяснено, что наиболее доходными были земли, арендованные под сельскохозяйственные потребности и предпринимательскую деятельность, поступления от объектов муниципального хозяйства и имущества, эксплуатируемого в процессе торговых операций.

Ключевые слова: городское общественное управление, гласные, коммунальная собственность, городской бюджет, доходы, расходы, аренда.

Ліберальні реформи 1860-1870-х років зумовили появу в українських містах органів громадського управління – дум та управ. Безпосередньо у губернському центрі Чернігові новостворені структури запрацювали з грудня 1870 р. і першим їхнім очільником став купець Яків Олександрович Селюк. Упродовж 90-х років XIX – початку XX ст. неодноразово трансформувалася правова база для функціонування самоврядних інституцій. Утім, незважаючи на усі, іноді негативні перетворення, представники громадського управління зробили чимало для модернізації Чернігова та поліпшення умов проживання в ньому. Окремі аспекти про формування й особливості господарювання Чернігівської міської думи вже потрапляли в орбіту наукових досліджень. Поміж них варто назвати ґрунтовні студії Т. Демченко, О. Тарасенка [1], Ю. Нікітіна [3], Д. Чорного [4]. Мета ж нашої розвідки полягає у тому, аби охарактеризувати об'єкти комунальної власності як джерело фінансових надходжень до міського бюджету Чернігова та обрахувати їхній відсоток у річних доходах упродовж 1905-1907 рр.

Відтак, спираючись на опубліковані матеріали, можемо стверджувати, що першу позицію у структурі міських прибутків із комунальної власності посідали надходження від об'єктів

муніципального господарства – скотобієнь із трьома заводами (салотопним, кишковим і шкіросушильним), м'ясного обозу і скотоприймального майданчика, електростанції, водогону з водовозним обозом, цегельного заводу, лазні, асенізаційного обозу, річкових переправ, рекреаційних зон. Прибутковість скотобієнь зумовлювалася вдалим географічним розташуванням Чернігова і незначними видатками на їхнє утримання. За три роки дохід від скотобієнь із трьома заводами склав 26397 руб. 74 коп. (у середньому по 8799 руб. 24 коп. щорічно):

	1905 р.	1906 р.	1907 р.	Усього
доходи	11118 руб. 29 коп.	12042 руб. 62 коп.	11679 руб. 78 коп.	34840 руб. 69 коп.
витрати	1633 руб. 29 коп.	3598 руб. 90 коп.	3210 руб. 76 коп.	8442 руб. 95 коп.
прибутки	9485 руб.	8443 руб. 72 коп.	8469 руб. 02 коп.	26397 руб. 74 коп.

Відносний показник доходів за цією статтею коливався від 2,8 % у 1907 р. до 3,6 % – 1905 р. між річних прибутків Чернігова [2, с. 66].

Наголосимо, що приїжджі торговці муслили забивати худобу не де інде, а лише на міських скотобійнях, сплачуючи за це у бюджет. За три роки прибутки від такого джерела становили 4328 руб. 87 коп. (доходи – 5228 руб. 87 коп., витрати – 900 руб.) [2, с. 68].

М'ясо зі скотобієнь транспортувалося до лавок м'ясним обозом, укомплектованим із метою підтримання належної санітарії та попередження кишкових інфекцій (підводи утримувалися у чистоті, періодично дезінфікувалися). Обоз складався із 5 підвід, які, у вільний від основного заняття час і маючи інший комплект теліг, вивозили сміття, різноманітні вантажі, виконували необхідні транспортні доручення самоврядних органів [2, с. 66]. Уявлення про дохідність м'ясного обозу дають нижче наведені дані:

	1905 р.	1906 р.	1907 р.	Усього
доходи	2114 руб. 15 коп.	2108 руб. 20 коп.	2418 руб. 55 коп.	6640 руб. 90 коп.
видатки	1591 руб. 43 коп.	1663 руб. 25 коп.	1733 руб. 45 коп.	4988 руб. 13 коп.
прибутки	522 руб. 72 коп.	444 руб. 95 коп.	685 руб. 10 коп.	1652 руб. 77 коп.

Кошти, хоча і невеликі, але надходили від скотоприймального майданчика (місце, де перебувала худоба, виставлена на продаж). Щорічно бюджет поповнювався на 1347 руб. 35 коп. Проте, думці були певні, що обсяги надходжень могли би бути більшими, та базарний староста і працівники не могли за усіма простежити й частина торговців уникала сплати [2, с. 68].

Загальна частка прибутків від скотобієнь, м'ясного обозу та скотоприймального майданчика сягала 4-4,9 % від доходів Чернігова протягом 1905-1907 рр.

Вагомими були прибутки від електростанції, послугами якої користувалося усе більше люду. Так, 1905 р. нараховувалося 190 приватних абонентів, 1906 р. – 230, а 1907 р. – вже 257 осіб [2, с. 61]. Ними було заплачено за струм 23368 руб. 54 коп. у 1905 р., 26132 руб. 70 коп. – 1906 р. і 31904 руб. 63 коп. – 1907 р. За три роки сумарний дохід від електростанції склав 112646 руб. 65 коп., обсяги витрат на її функціонування – 86370 руб. 50 коп., чистий прибуток – 26276 руб. 15 коп.:

	1905 р.	1906 р.	1907 р.	Усього
доходи	33673 руб. 50 коп.	35611 руб. 37 коп.	43361 руб. 78 коп.	112646 руб. 65 коп.
видатки	24185 руб. 69 коп.	30313 руб. 82 коп.	31870 руб. 99 коп.	86370 руб. 50 коп.
прибутки	9487 руб. 81 коп.	5297 руб. 55 коп.	11490 руб. 79 коп.	26276 руб. 15 коп.

Відносна частка надходжень від електростанції поміж доходів бюджету за 1905-1907 рр. варіювалася у межах 1,9-3,9 %.

Зауважимо, що станція власним коштом покривала усі свої видатки на безперебійну роботу, у тому числі прокладання нових ліній, встановлення лічильників, ремонт обладнання, будівництво складу, контори, розширення майстерні [2, с. 62]. Понад те, для чернігівців споживання електроструму вважалося недорогою послугою, свідченням чого була своєчасна оплата рахунків на противагу іншим платежам. Порівняно дешево коштувало утримання міських ліхтарів. Щорічно з бюджету асигнували по 120 руб. на ліхтар, яких станом на 1905 р. нараховувалося 46 штук [2, с. 64].

Представники міського громадського управління прагнули розширити мережу електроосвітлення. Зокрема, почали практикувати роботу станції уночі, в результаті чого, по-перше, підвищилася її прибутковість, по-друге, окреслилися додаткові зручності для містян, які могли користуватися освітленням у будь-який час, особливо вдосвіта. У перспективі планувалося перевести на електрострум приватні млини, водокачку, типографії, майстерні, інші підприємства Чернігова [2, с. 63]. Аби доказово звучали аргументи на користь електроенергії, порівняно з гасом, думці переконували, що «краще електричне освітлення і в плані гігієни: світло – це здоров'я для дихання, очей, ніж світло копіткого гасового освітлення, безпечніше у протипожежному плані; електричне освітлення прикрашає місто і будинки, воно стало важливим фактором: під час лікування,

влаштування театральних видовищ, інших розваг (сінематографів), наукових демонстрацій...» [2, с. 64].

Необхідним для здоров'я населення був і водогін, але він вважався найдорожчим міським підприємством, вартість якого перевищила 200 тис. руб. [2, с. 56]. Його експлуатація лягала важким тягарем на бюджет, бо з року в рік витрачалися кошти на прокладання нових магістралей, відкриття водозабірників, буріння артезіанських свердловин, купівлю технічного обладнання тощо. Так, протягом 1905 р. витратили лише на модернізацію устаткування 7997 руб., 1906 р. – 2832 руб., 1907 р. – 8929 руб. Додавши до цього фінансування потреб, необхідних для безперебійної роботи водогону, чистий дохід за три роки склав усього 9077 руб. 92 коп.:

	1905 р.	1906 р.	1907 р.	Усього
доходи	24625 руб. 44 коп.	27661 руб. 75 коп.	28126 руб. 60 коп.	80413 руб. 79 коп.
видатки	23510 руб. 80 коп.	20336 руб. 37 коп.	27488 руб. 70 коп.	71335 руб. 87 коп.
прибутки	1114 руб. 64 коп.	7325 руб. 38 коп.	637 руб. 90 коп.	9077 руб. 92 коп.

При цьому не враховано безкоштовне постачання води для пожежної команди, поливу вулиць і площ, боротьбу з епідеміологічними захворюваннями і т.п. [2, с. 59].

Частка надходжень від водогону серед загальної суми доходів протягом 1905-1907 рр. сягала 0,2-2,7 %. Характерно, що число приватних помешкань, підключених до водогону, постійно зростало. Приміром, 1904 р. нараховувалося 261 абонентів, 1905 р. – 288, 1906 р. – 329, а 1907 р. – 364 [2, с. 57]. Вони сплатили за спожиту воду 11239 руб. у 1905 р., 12268 руб. – 1906 р., 12648 руб. – 1907 р. Ті ж, хто брав воду з водозабірників, спрямували до бюджету в 1905 р. 7942 руб., 1906 р. – 7825 руб., 1907 р. – 7747 руб. Обрахунки взятої води здійснювала спеціально призначена для того особа, яка кожного дня знімала показники водомірів і порівнювала їх з щоденною виручкою за воду та кількістю бочок, наповнених водовозами [2, с. 58].

Попри малий прибуток від централізованого водопостачання, гласні були певні, що хоч «водогін зумовив значну заборгованість міста і не приносив особливих доходів, але він рятує населення від холери, тифу, пожеж, дає здоров'я і зручності, сприяє озелененню міста, і усе це разом ставить м. Чернігів у вигіднішу позицію порівняно з Петербургом і, Києвом, багатьма поволзькими містами. На водогін не можна дивитися як на джерело доходів: гарна вода – джерело здоров'я; в Америці в деяких містах вода відпускається населенню безкоштовно» [2, с. 60].

Громадське управління також утримувало водовозну команду, яка постачала воду на околиці Чернігова, де не було централізованої магістралі, та допомагала пожежній частині, підвозячи воду під час боротьби з вогнем. Водовозів було дев'ятеро й вони забезпечували водою понад 1,5 тис. мешканців губернського центра. Упродовж 1905-1907 рр. чистий прибуток від водовозного об'єкту склав 6952 руб. 26 коп., відповідно доходи – 18380 руб. 39 коп., а витрати на його експлуатацію – 11428 руб. 13 коп.:

	1905 р.	1906 р.	1907 р.	Усього
доходи	5735 руб. 59 коп.	5950 руб. 81 коп.	6693 руб. 99 коп.	18380 руб. 39 коп.
витрати	4153 руб. 61 коп.	4257 руб. 09 коп.	3017 руб. 43 коп.	11428 руб. 13 коп.
прибутки	1581 руб. 98 коп.	1693 руб. 72 коп.	3676 руб. 56 коп.	6952 руб. 26 коп.

Загалом же надходження за спожиту воду з водогону та привезену водовозами становили 1-3,3 % серед річних доходів за 1905-1907 рр. [2, с. 61].

Малоприбутковим виявився цегельний завод. Як зазначали думці, його збудували «не для отримання прибутків, а для здешевлення цегли та покращання її якості. Цеглу отримують найкращу у нашій місцевості». Коштувала вона 12-12,5 руб. за будівельну та 14,5-16,5 руб. – за залізняк. При цьому означена вартість виявлялася меншою, ніж та, що платили за цеглу, виготовлену на приватних заводах. Міський залізняк був якісним і використовувався для вимощування вулиць, здешевлюючи у такий спосіб бруківку. Обсяги виробництва цегли поступово нарощували, досягши 2500000 шт. за рік. Вирахувавши з прибутків заводу витрати на його експлуатацію, у бюджет Чернігова надійшли упродовж трьох років 6810 руб. 98 коп. чистого доходу або в середньому по 2270 руб. 32 коп. на рік, що сягало 0,8-0,9 % від усіх надходжень [2, с. 65].

Схожа ситуація була з асенізаційним об'єктом, укомплектованим 17 підводами, герметичними бочками і 3 пневматичними насосами. Річ у край необхідна за відсутності каналізаційної системи, але прибутковість її, як комунального об'єкта, невелика – в середньому по 1161 руб. щорічно або 0,1-0,7 % поміж річних доходів міста:

	1905 р.	1906 р.	1907 р.	Усього
доходи	6298 руб.	7206 руб. 95 коп.	8884 руб. 26 коп.	22389 руб. 21 коп.
витрати	4557 руб. 05 коп.	5842 руб. 67 коп.	8505 руб. 70 коп.	18905 руб. 42 коп.
прибутки	1740 руб. 95 коп.	1364 руб. 28 коп.	378 руб. 56 коп.	3483 руб. 79 коп.

Не набагато більші надходження були й від міської лазні, що почала функціонувати з березня 1906 р. Її будівництво та облаштування обійшлося органам самоврядування у 50 тис. руб., левову частку з яких отримали шляхом облігаційної позики. Відвідувачі платили за візит по 8 коп., миючись у нижньому відділенні, по 25 коп. – у верхньому і приймаючи ванну. Вирахувавши витрати на утримання лазні й покриття позики, бюджет в середньому поповнювався на 1376 руб. кожного року або на 0,5 % [2, с. 70, 73].

Мізерність заробітку від такого, здавалося б прибуткового підприємства, пояснювалася наявністю конкуренції з боку двох вже діючих лазень (одна приватна, інша – збудована на кошти єврейської громади). Природно, вони перехоплювали частину клієнтів, хоча міська лазня вирізнялася кращими умовами обслуговування та санітарно-гігієнічним станом. Гласні були певні, що «жодна нова справа не дає відразу прибутку..., на гігієнічних і санітарних закладах прибутків не може бути без порушення інтересів населення; за кордоном, де муніципальні підприємства є зразковими, лазні й пральні теж не дають доходів... У всякому разі Чернігів збагатився важливим і необхідним закладом, наша публіка вже звикла до лазні, а приїжджі навіть із великих міст говорять, що вона не поступається столичним, а вхід коштує дешевше» [2, с. 74, 75].

Ще менше грошей приносили міські річкові переправи – 0,1-0,3 % або по 664 руб. 56 коп. кожного року:

	1905 р.	1906 р.	1907 р.	Усього
доходи	1300 руб. 33 коп.	1621 руб. 11 коп.	1338 руб. 24 коп.	4259 руб. 68 коп.
витрати	572 руб. 19 коп.	1246 руб. 62 коп.	507 руб. 19 коп.	2326 руб.
прибутки	728 руб. 14 коп.	374 руб. 49 коп.	831 руб. 05 коп.	1933 руб. 68 коп.

Доходність переправ залежала від врожаю сіна, що перевозилося Десною, числа приїжджих на ярмарки, розвитку пароплавного і залізничного транспорту. Зокрема, сіно часто пресували і доставляли залізницями, а монопольні вантажі, скажімо, горілка, взагалі не оплачувалися. Все ж міська влада прагнула по-господарськи використовувати переправи. Раніше вони здавалися в оренду, однак згодом від того довелося відмовитися й самостійно їх експлуатувати. Річ у тім, що орендарі затримувалися з оплатою ренти (мусили судитися), псували майно (самоврядні структури купували нові переправи, постійно ремонтували, витрачаючи гроші), нехтували умовами користування (переправи відносило водою аж до київського мосту, взимку замерзали у льоду) [2, с. 78].

Невеликі прибутки надходили від оренди міських рекреаційних зон – садів, бульварів, Валу. Як правило, підприємці винаймали місця для торгівлі прохолодними напоями, солодощами; частину зелених територій орендували міські клуби (клуб чиновників, наприклад). Протягом 1905-1907 рр. бюджет поповнився від зон відпочинку на 1113 руб. 81 коп. (доходи – 3022 руб. 16 коп., видатки – 1908 руб. 35 коп.) [2, с. 79].

Також орендувалися міські кузня і приміщення під банк і ломбард (11309 руб. 20 коп. прибутку за три роки), вітрини для розклеювання оголошень – 200 руб. щорічно (1907 р. вітрини віддали в оренду Вільному пожежному товариству) [2, с. 80]. Якщо обрахувати загальний відсоток прибутків бюджету Чернігова від об'єктів муніципального господарства, то він варіюватиметься у межах 12,4 % (1907 р.) – 13,44 % (1905 р.). На другому місці за дохідністю були міські землі, що експлуатувалися господарським способом чи віддавалися в оренду для різноманітних потреб фізичних і юридичних осіб. Найбільш вагомими, як свідчать нижче наведені дані, були угіддя, які винаймали містяни під сінокоси, оранку та озера:

	1905 р.	1906 р.	1907 р.	Усього
доходи	27882 руб. 25 коп.	28064 руб. 95 коп.	30965 руб. 57 коп.	86912 руб. 77 коп.
витрати	528 руб.	552 руб.	522 руб.	1602 руб.
прибутки	27354 руб. 25 коп.	27512 руб. 95 коп.	30443 руб. 57 коп.	85310 руб. 77 коп.

Як бачимо, протягом 1905-1907 рр. доходи невпинно зростали, натомість витрати виявилися статичними, в результаті чого за три роки чистий прибуток збільшився на 3089 руб. 32 коп. або на 11,3 % [2, с. 81].

Значно менші суми надходили до бюджету від земель, утримуваних орендарями на берегах Десни та Стрижня. Зазвичай, вздовж Десни підприємці облаштовували купальні, пральні, склади лісу, дров, гасу, стоянки човнів тощо. У такий спосіб із 1905 по 1907 рр. міське самоврядування

збагатило бюджет лише на 9877 руб. 06 коп., щоправда й витрати були стабільно невеликими – по 144 руб. кожного року:

	1905 р.	1906 р.	1907 р.	Усього
доходи	2554 руб. 57 коп.	3906 руб. 24 коп.	3848 руб. 25 коп.	10309 руб. 06 коп.
витрати	144 руб.	144 руб.	144 руб.	432 руб.
прибутки	2410 руб. 57 коп.	3762 руб. 24 коп.	3704 руб. 25 коп.	9877 руб. 06 коп.

Натомість береги р. Стрижень орендувалися чернігівцями для городництва. Сумарний показник ренти за три роки склав 8164 руб. 21 коп. Так, 1905 р. надійшло 1930 руб. 48 коп., 1906 р. – 3217 руб. 57 коп., 1907 р. – 3016 руб. 16 коп. [2, с. 80]. Нерентабельність цього джерела доходів була очевидною. Можемо припустити, що думці продовжували послуговуватися землями у такий спосіб виключно з огляду на потреби городян, які займалися сільським господарством. Наводить на дану думку й те, як гласні пояснювали мізерність доходів від земель, на яких випасалася худоба чернігівців. Було вказано, що землі можуть експлуатуватися економічно вигідніше, але «для користі населення можна поступитися прибутком» [2, с. 69]. Отож, управа розділила вигони на три частини (відповідно до кількості худоби), найняла 14 пастухів, наглядача й організувала випас череди. Поступово площа для випасу розширювалася, збільшувалося число пастухів. Середньорічні прибутки від вигонів сягали 1233 руб. 06 коп. або 3699 руб. 18 коп. за три роки:

	1905 р.	1906 р.	1907 р.	Усього
доходи	2709 руб. 80 коп.	2874 руб. 25 коп.	3884 руб. 50 коп.	9468 руб. 55 коп.
витрати	1801 руб. 16 коп.	1876 руб. 55 коп.	2091 руб. 66 коп.	5769 руб. 37 коп.
прибутки	908 руб. 64 коп.	997 руб. 70 коп.	1792 руб. 84 коп.	3699 руб. 18 коп.

Видно, що невеликі прибутки за цією статтею зумовлювалися чималими видатками на організацію випасу худоби (оплата роботи пастухів, наглядача, купівля необхідного реманенту тощо). У разі необхідності, вигони використовували для проведення ярмарок і стрільбищ [2, с. 69].

Окрім грошової ренти за землі, органи самоврядування отримували й натуральну. Зокрема, певна частина міських угідь віддавалася у користування для вирощування зернових, трави, лози. За це орендарі платили по 1/5 чи 1/3 від отриманого врожаю злакових культур, зібраного сіна, вирубаной лози. Таким чином члени управи позбавляли себе зайвого клопоту, адже овес, сіно й солому потребували міські коні, бики та військова кіннота, розквартирована у Чернігові. Лозу брали для огорожі, зміцнення берегів Стрижня, заощення гатей, інших господарських цілей [2, с. 82].

Якщо обрахувати загальну суму чистого доходу від міської землі, то вона складе 107051 руб. 22 коп. за три роки або в середньому по 35683 руб. 74 коп. кожного року. Відносна частка даного джерела у міських доходах сягала 12,4-13,1 % упродовж 1905-1907 рр.

Третю позицію поміж доходів від комунальної власності посідало майно, експлуатоване задля торгових операцій. Йдеться, зокрема, про здані в оренду міські торгові приміщення, ряди, столи, лавки, надходження за зважування на міських терезах. У середньому виходило по 9957 руб. 68 коп. прибутків щорічно:

	1905 р.	1906 р.	1907 р.	Усього
доходи	10741 руб. 07 коп.	12752 руб. 90 коп.	10150 руб. 68 коп.	33644 руб. 65 коп.
витрати	925 руб. 79 коп.	1868 руб. 24 коп.	977 руб. 56 коп.	3771 руб. 59 коп.
прибутки	9815 руб. 28 коп.	10884 руб. 66 коп.	9173 руб. 12 коп.	29873 руб. 06 коп.

Серед них вирізнялися дохідністю м'ясні лавки, збудовані на кошти міста. Щоправда, гроші довелося взяти у позику (12 тис. руб.), виплачуючи щорічно по 700 руб. Врахувавши усі витрати, торгові лавки приносили громаді в середньому по 2781 руб. чистого прибутку кожного року:

	1905 р.	1906 р.	1907 р.	Усього
доходи	3981 руб. 39 коп.	4320 руб. 03 коп.	4720 руб. 06 коп.	13021 руб. 48 коп.
витрати	1397 руб. 50 коп.	1527 руб. 97 коп.	1753 руб.	4678 руб. 47 коп.
прибутки	2583 руб. 89 коп.	2792 руб. 06 коп.	2967 руб. 06 коп.	8343 руб. 01 коп.

Позитивно, що гласні турбувалися про санітарний стан лавок, оплачуючи роботу санітарних лікаря і фельдшера, які періодично оглядали не лише торгові об'єкти, але й м'ясо, привезене до Чернігова [2, с. 77, 67].

Ярмаркування, враховуючи різноманіття стаціонарних торгів, не давало особливих доходів до бюджету. У середньому отримували по 991 руб. 66 коп. на рік. Мізерність суми пояснювалася у тому числі й несприятливими кліматичними умовами. У дощову погоду масштаби ярмарок звужувалися, отже, й скорочувалися надходження до бюджету. Траплялися випадки, коли на час ярмаркування випадав сніг. Зазначимо, що для ярмарки міська влада виділяла землі на одному з вигонів, а якщо

траплялася повинь – на Олександрівській площі [2, с. 78]. Усього за три роки прибутки від ярмаркування склали 2975 руб. 45 коп.:

	1905 р.	1906 р.	1907 р.	Усього
доходи	1186 руб. 36 коп.	986 руб. 25 коп.	1225 руб. 24 коп.	3397 руб. 85 коп.
витрати	128 руб. 48 коп.	132 руб. 42 коп.	161 руб. 50 коп.	422 руб. 40 коп.
прибутки	1057 руб. 88 коп.	853 руб. 83 коп.	1063 руб. 74 коп.	2975 руб. 45 коп.

У цілому, торгові операції, здійснювані у межах Чернігова, збагачували місцеву скарбницю на 4,4-5,3 % щорічно.

Таким чином, викладений матеріал засвідчив, що комунальна власність була важливим джерелом наповнення міського бюджету Чернігова упродовж 1905-1907 рр. Найбільше коштів отримували від об'єктів муніципального господарства, земель, орендованих під сільськогосподарські потреби та підприємницьку діяльність, майна, експлуатованого задля торгових операцій. Незважаючи на труднощі революційних років, абсолютні показники надходжень мали тенденцію до збільшення (окрім деяких статей), але відносні, з огляду на зростання загальної суми річних доходів, скоротилися з 30,9 % у 1905 р. до 29,9 % – 1907 р. Станом на 1906 р. відносна частка прибутків від міської власності склала 31,1 % річних доходів.

На жаль, не усі комунальні підприємств використовували «на повну», збагачуючи бюджет. Чернігівські гласні пояснювали це почасти об'єктивними причинами, особливий акцент ставився на «інтересах громади», перед якими мусили поступатися прибутковістю того чи іншого об'єкта. Утім, можемо припустити, що мала місце й пасивність у роботі самоврядних інституцій. Приміром, слабо коригуються дані про збільшення обсягів виробництва цегельного заводу з мізерністю його прибутків. Вочевидь, могли би підвищити доходність асенізаційного обозу, рекреаційних зон, пасовищ.

Список використаної літератури та джерел

1. Демченко Т. Чернігівська міська дума у 1905 році: (До століття першої російської революції) / Т. Демченко // Сіверянський літопис. – 2005. – № 6. – С. 27-35.; Демченко Т., Тарасенко О. До історії діяльності Чернігівської міської думи в жовтні 1905 року / Т. Демченко, О. Тарасенко // Сіверянський літопис. – 2006. – № 2. – С. 11-19.
2. Краткий обзор деятельности Черниговского городского общественного управления за четырёхлетие 1905-1909 гг. – Чернигов, 1909. – 116 с.
3. Нікітін Ю. Пореформені міста Полтавської, Харківської та Чернігівської губерній у другій половині ХІХ ст.: історичний аспект самоврядування / Ю. Нікітін. – Вінниця, 2014. – 252 с. та інші.
4. Чорний Д. По лівий бік Дніпра: проблеми модернізації міст України (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) // Д. Чорний. – Х., 2007. – 304 с. та інші.